

ჭიდავ ერთხელ დემობრაფიისა და დემობრაფიული სტატისტიკის შესახებ

მეცნიერება

მერაბ ხვალაძე,
ეკონომიკურ მეცნიერებათა
დოქტორი, პროფესორი

დემოგრაფია დამოუკიდებელი მეცნიერება თუ იგი დემოგრაფიული სტატისტიკის სინონიმია? ამ კითხვაზე პასუხი საუკუნეების განმავლობაში არ არსებობდა. „დემოგრაფია“ მხოლოდ სტატისტიკის დარგად განიხილებოდა.

დღემდე, ყველა, თვით ამ სტრიქონების ავტორიც დემოგრაფიულ სტატისტიკას და მოსახლეობის სტატისტიკას სინონიმებად მიიჩნევდა.

დემოგრაფიული სტატისტიკა დემოგრაფიულ პროცესებს ასახავს და მოსახლეობის სტატისტიკის შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენს.

მოსახლეობის სტატისტიკა მოიცავს მოსახლეობის დემოგრაფიულ, სოციალურ, ეკონომიკურ, ეროვნულ, კონფესიურ და სხვა მახასიათებლებს.

ცნობილი ქართველი სტატისტიკოსის და დემოგრაფის **გ. გამყრელიძის** განმარტებით: „მოსახლეობის სტატისტიკის, როგორც მეცნიერების შესწავლის საგანია საზოგადოების განვითარების კონკრეტულ-ისტორიულ პირობებში აღებული მოსახლეობა, როგორც სოციოლოგიური მასა, და მასში მიმდინარე დემოგრაფიული პროცესები, განხილული ისეთ ნიშანთა მიხედვით, რომლებიც სტატისტიკურ შესწავლას ექვემდებარებიან“. დემოგრაფიულ პროცესებში **გ. გამყრელიძე** განიხილავს შობადობას, სიკვდილიანობას, ქორწინებას, განქორწინებას და მიგრაციას. რამდენადაც დემოგრაფია სწავლობს დემოგრაფიულ პროცესებს, პრაქტიკულად, დემოგრაფიის და დემოგრაფიული სტატისტიკის საგანი ერთნაირად განიხილავდა.

დემოგრაფიის, როგორც დამოუკიდებელი მეცნიერების შესახებ აზრი არსებობდა უკვე XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან ფრანგ და იტალიელ მეცნიერებში. უკრაინელი დემოგრაფის, აკადემიკოს **მ. გ. პტუხას** ცნობით

ესენია: **გ. რუმელინი (1863), ე. ენგელი (1866), მ. ბლოკი (1878), ა. გიიარი (1855), ლ. ბერტილონი და ჟ. ბერტილონი (მამა და შვილი – 1880, ლ. ბერტილონი იყო ა.გიიარის სიძე), რ. ბენინი (1906) და სხვები.**

დემოგრაფიის დამოუკიდებელ მეცნიერებად აღიარება მოხდა გასულ საუკუნეში. ამ პერიოდში დისკუსია მიმდინარეობდა ორი მიმართულებით: 1. რატომ შეფერხდა დემოგრაფიის გამოყოფა სტატისტიკიდან და 2. რა არის დემოგრაფიის დამოუკიდებელ მეცნიერებად აღიარების ძირითადი არგუმენტი. განვიხილოთ ორივე მიმართულება ცალ-ცალკე.

1. რატომ შეფერხდა სტატისტიკისგან დემოგრაფიის გამოყოფა?

ცნობილი რუსი სტატისტიკოსი და დემოგრაფი **აბოიარსკი** წერდა: „მისი (სტატისტიკის – მ.ხ.) როლი იმდენად დიდია, რომ ეს გახდა დემოგრაფიის და ხალხთმოსახლეობის სტატისტიკის ერთმანეთში არასწორად არევის მიზეზი. ხალხთმოსახლეობის სტატისტიკა წარმოადგენს დემოგრაფიის ერთ-ერთ ნაწილს“.

ჯერ თავად **ტერმინი – „ხალხთმოსახლეობა“** (ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაშიც არის დამკვიდრებული). ბოიარსკის აზრით ტერმინ „მოსახლეობისგან“ ის იმით განსხვავდება, რომ ლაპარაკია ხალხისაგან შემდგარ მოსახლეობაზე. თუმცა შეიძლება

დემოგრაფიაში ლაპარაკი იყოს ხალხის გარდა სხვა, მაგალითად მწერების ან მცენარეების მოსახლეობაზე? რუსულ დემოგრაფიულ ლიტერატურაში ტერმინი „ხალხთმოსახლეობა“ საყოველთაოდაა გავრცელებული, ხოლო დემოგრაფი **ლ.დარსკი** ისე გაიტაცა ამ დაკონკრეტებამ, რომ შემოგთავაზა ტერმინი – „ადამიანთა მოსახლეობა“, რომელიც საბედნიეროდ, არაფის აღარ გაუმეორებია. ქართული ენისთვის ტერმინი „ხალხთმოსახლეობა“ საჭირო არ არის იმ მარტივი მიზეზიდან გამომდინარე, რომ ცნება „მოსახლეობა“, ქართულში დაკავშირებულია სახლთან, ხოლო სახლის აშენება შეუძლიათ მხოლოდ ადამიანებს. ამასთან, ადამიანების გარკვეულ ერთობლიობას მხოლოდ მაშინ ეწოდება მოსახლეობა, თუ აქვთ თვითშენარჩუნების უნარი.

რაც შეეხება სტატისტიკის **„დიდ როლს“**, ის ისტორიულად ასრულებდა, ასრულებს და შეასრულებს „დიდ როლს“. **სტატისტიკის და სტატისტიკური მეთოდების გარეშე დემოგრაფია ვერ იარსებებდა**, რამდენადაც სტატისტიკა დემოგრაფიული პროცესების შესახებ ინფორმაციის აბსოლუტურ უმეტესობას იძლევა, ხოლო სტატისტიკური მეთოდები წარმოადგენს დემოგრაფიული ანალიზის ძირითად მეთოდს. **არ შეიძლება იყოს პროფესიონალი დემოგრაფი, სტატისტიკის თეორიის და დემოგრაფიული სტა-**

აპრილი 2010

ტიტისტიკის ცოდნის გარეშე, რადონის პროფესიონალიც არ უნდა იყოს ის ნებისმიერ მოსახლერე დარგში.

რაც შეეხება დემოგრაფიულ სტატისტიკას, როგორც დემოგრაფიის შემადგენელ ნაწილს. თუ დემოგრაფიული სტატისტიკა დემოგრაფიის შემადგენელი ნაწილია, მაშინ როგორაა დღემდე ის როგორც მეცნიერულად, ისე პრაქტიკულად იმავდროულად სტატისტიკის შემადგენელი ნაწილი? მსოფლიოს ყველა ქვეყანაში ინფორმაციას დემოგრაფიულ პროცესებზე ხომ სტატისტიკური სამსახურები მოიპოვებენ? უფრო მეტიც, დასაქმების სტანდარტული კლასიფიკაციით, რომელიც წარმოადგენს შრომის საერთაშორისო სტატისტიკის სტანდარტს, დემოგრაფიის პროფესია მიეკუთვნება სტატისტიკის პროფესიების ჯგუფს. ამიტომ ადრეც მიღებული იყო და დღესაც ვსარგებლობთ ზოგიერთი მეცნიერის ტიტულად: სტატისტიკოსი და დემოგრაფი.

დემოგრაფიულ ლიტერატურაში გავრცელებულია შეხედულება, რომ დემოგრაფია წარმოადგენს დემოგრაფიული სტატისტიკის საფუძველს, რასაც კატეგორიულად არ ვეთანხმებით და მიგვაჩნია, რომ პირიქით, დემოგრაფიული სტატისტიკა წარმოადგენს დემოგრაფიის საფუძველს.

დემოგრაფიის დამოუკიდებელ მეცნიერებად აღიარებაში გარკვეული წვლილი შეიტანეს საბჭოთა მეცნიერებმა. 1919 წელს ქიევიში აკადემიკოს მ.გ. პტუხამ დაარსა მსოფლიოში პირველი დემოგრაფიის ინსტიტუტი, რომელსაც ის ხელმძღვანელობდა ინსტიტუტის გაუქმებამდე 1939 წლამდე. დემოგრაფიის ინსტიტუტი არსებობდა ქლენინგრადშიც, რომელიც გაუქმდა უფრო ადრე, 1934 წელს. ამ ინსტიტუტის წამყვანმა მეცნიერმა პროფესორმა ვ. ვ. პავესკმა, როცა გაიგო ინსტიტუტის გაუქმების შესახებ, რამდენიმე საათში გულის შეტევით 41 წლის ასაკში გარდაიცვალა.

დემოგრაფიული მოვლენების საბჭოურმა ფალსიფიკაციამ, დემოგრაფიული კვლევები საბჭოთა კავშირში რამდენიმე ათეული წლით შეაფერხა. ფაქტობრივად,

რეპრესიები დემოგრაფიული მეცნიერების წინააღმდეგ განხორციელდა. ამ პროცესზე სტატისტიკურ-დემოგრაფიული ინფორმაციის შეზღუდვამაც იმოქმედა. დემოგრაფიული ინფორმაციის მნიშვნელოვანი წყარო, მოსახლეობის აღწერა საბჭოთა კავშირში 1939 წლის შემდეგ მხოლოდ 1959 წელს ჩატარდა.

ჟურნალ „ვესტნიკ სტატისტიკი“-ს (სტატისტიკის მოამბე) ფურცლებზე 1968-1970 წლებში დემოგრაფიის და დემოგრაფიული სტატისტიკის ურთიერთობის საკითხზე მწვავე დისკუსია გაიმართა. დისკუსიაში მონაწილე 20 ცნობილი საბჭოთა და საზღვარგარეთელი სტატისტიკოს-დემოგრაფებიდან 19-მა დემოგრაფია ჩათვალა დამოუკიდებელ მეცნიერებად, რომელიც დემოგრაფიული სტატისტიკით სარგებლობს, ხოლო ერთმა (პ.გ. პოლიაჩინი) დემოგრაფიულ სტატისტიკასთან გააიგივა. საინტერესო იყო ამ უკანასკნელის არგუმენტი: 1950-იან წლებში მოსკოვში გამოიცა სახელმძღვანელო „დემოგრაფიული სტატისტიკა“ პროფ. ა. ბოიარსკის და პ. შუშერინის ავტორობით. 1967 წელს მოსკოვში პროფ. ა. ბოიარსკის ხელმძღვანელობით ავტორობა კოლექტივმა გამოსცა სახელმძღვანელო „დემოგრაფიის კურსი“. პოლიაჩინმა გამოაქვეყნა ორივე სახელმძღვანელოს სარჩევები თავების და პარაგრაფების ჩამონათვალით, რომლებიც პრაქტიკულად ერთმანეთს ემთხვეოდნენ.

გასული საუკუნის 60-იანი წლების დასასრული და 70-იანი წლების დასაწყისი ერთი მნიშვნელოვანი გარემოებით ხასიათდება. დემოგრაფიამ, როგორც სასწავლო დასციპლინამ უნივერსიტეტის კარები შეაღო. აი რას წერს ამის შესახებ მსოფლიოში ცნობილი ფრანგი დემოგრაფი ალფრედ სოვი: „ცოდნის ეს დარგი ისე დიდხანს ვითარდებოდა მარტოხელა მკვლევარების მიერ, რომ მისთვის შეიძლებოდა გვეწოდებინა – „მივიწყებული მეცნიერება მასწავლებლებისა და მოსწავლეების გარეშე“. მან მხოლოდ უკანასკნელ წლებში შეაღო მორიდებულად უნივერსიტეტის კარი, მაგრამ ბევრ ქვეყ-

ნაში ის ძველებურად რჩება კარს მიღმა“.

დემოგრაფიამ, როგორც სასწავლო დისციპლინამ თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის კარი ასევე მორიდებულად 1970-იანი წლების დასაწყისში შეაღო. 1970 წლიდან თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ეკონომიკის ფაკულტეტის სტატისტიკის და ზოგიერთი სხვა სპეციალობაზე დემოგრაფიის კურსი 2007 წლამდე იკითხებოდა.

დღეს დემოგრაფია, რომელიც ერთ-ერთი საინტერესო და კონკურენტუნარიანი საგანია, იგ. ჯავახიშვილის სახელობის უნივერსიტეტში საერთოდ აღარ იკითხება. უფრო მეტიც, 2000 წელს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში შექმნილი დემოგრაფიის კათედრა 2006 წელს გაუქმდა. (კათედრა ფუნქციონირებდა ისტორიის ფაკულტეტზე და ემსახურებოდა ისტორიისა და უნივერსიტეტის სხვა პუმანიტარული პროფილის ფაკულტეტებს).

რა არის ძირითადი არგუმენტი დემოგრაფიის დამოუკიდებელ მეცნიერებად ცნობისათვის. ეს ძირითადი არგუმენტი: სტატისტიკა პასუხს გვაძლევს კითხვაზე თუ როგორია დემოგრაფიული პროცესების დონე, დინამიკა, სტრუქტურა, ე.ი. სტატისტიკით კეთდება დემოგრაფიული პროცესების რაოდენობრივი ანალიზი, მაგრამ ვერ გვაპასუხობს კითხვაზე თუ რატომ იცვლება დემოგრაფიული ტენდენციები, რა ფაქტორები მოქმედებენ დემოგრაფიული პროცესების დონესა და დინამიკაზე.

დემოგრაფიულ პროცესებზე მოქმედებენ სოციალურ-ეკონომიკური, ეროვნული, რელიგიური და სხვა ფაქტორები, რომლებიც აყალიბებენ დემოგრაფიულ განწყობას, ე.ი. ადამიანების დამოკიდებულებას დემოგრაფიული პროცესების მიმართ. აღნიშნული საკითხები შეისწავლება სოციოლოგიური მეთოდებით.

საქართველოში დემოგრაფიული პროცესების სოციოლოგიური გამოკვლევები ცალკეული მეცნიერების, კათედრების, ინსტიტუტებისა და არასამთავრობო ორგანიზაციების მიერ ინდივიდუალურად, უხისტემოდ ტარდ-

ბა, ისიც საჭიროების შემთხვევაში, საერთო სახელმწიფოებრივი მიდგომების გარეშე, რაც მის საიმედოობისა და მომცველობის თვალსაზრისით არსებითად განასხვავებს სახელმწიფო სტატისტიკის მიერ დემოგრაფიული პროცესების შესახებ ქვეყნის მასშტაბით მოპოვებული ინფორმაციისაგან. საუკეთესო გამოსავალი ჩვენი აზრით, ამ შემთხვევაში იქნებოდა ის, რომ **სახელმწიფო სტატისტიკას თავის თავზე აეღო ქვეყნის მასშტაბით დემოგრაფიული პროცესების სოციოლოგიური შესწავლა**, ერთიანი პროგრამით, მეთოდოლოგიით, გარკვეული პერიოდულობით. მაგალითად, 5 წელიწადში ერთხელ, რომელიც მოგვცემდა რეპრეზენტატულ, დროში შესადარ სტატისტიკურ-სოციოლოგიური გამოკვლევების საიმედო მასალას ქვეყნის მასშტაბით.

სოციოლოგიური გამოკვლევის ჩატარება გარკვეულ ფინანსებთანაა დაკავშირებული, რაც ქვეყნის მასშტაბით მისი პერიოდულად ჩატარებაზე უარის თქმის მიზეზი შეიძლება გახდეს. მაგრამ არსებობს საკმაოდ კარგი გამოსავალი. **სახელმწიფო სოციოლოგიური გამოკვლევები ჩატარდეს ქვეყანაში არსებულ და მოქმედ შინამეურნეობის კვლევის ქსელზე დაყრდნობით**. თუ ასეთი რამ არსებობს სხვა ქვეყნებში, შეიძლება მათი გამოცდილების გაზიარება და თუ არ არსებობს, მაშინ საქართველოს მსოფლიო სტატისტიკურ-დემოგრაფიულ პრაქტიკაში შესაძლებლობა ეძლევა პირველმა განახორციელოს ეს პროექტი. რა თქმა უნდა, ასეთი პროექტის განხორციელებაში კერძო პროექტებით მონაწილეობა აქტუალურია არ კარგავს. მათი მიზანი პრობლემის ცალკეული ასპექტების სიდრმისეული შესწავლა გახდება, ეს კი გაამ-

დიდრებს სახელმწიფო სტატისტიკურ-სოციოლოგიური კვლევებით მიღებულ შედეგებს.

საინტერესოა სოციოლოგიური კვლევით მიღებულ მასალების დამუშავების საკითხი. **საქმე ისაა, რომ აღნიშნული მასალების დამუშავება ხდება სტატისტიკური მეთოდებით, პირველ რიგში დაჯგუფებით**, ე.ი. მოპოვებული მასალების გაერთიანებით ერთგვაროვან ჯგუფებად მათთვის დამახასიათებელი სტატისტიკური ნიშნების მიხედვით. გამოიყენება როგორც მარტივი, ისე კომპინაციური დაჯგუფებები. ეს უკანასკნელი საშუალებას გვაძლევს დავადგინოთ კავშირი დემოგრაფიულ პროცესებზე მოქმედ ფაქტორებსა და შედეგებს შორის.

სოციოლოგიური კვლევის მასალების დაჯგუფებით ვიღებთ დემოგრაფიული მოვლენების მახასიათებელ **აბსოლუტურ სტატისტიკურ სიდიდეებს**, რომლებიც სტატისტიკური მაჩვენებლების გამოთვლის საფუძველია. ყველაზე გავრცელებული სტატისტიკური მაჩვენებლებია: შეფარდებითი და სტრუქტურის მაჩვენებლები, განსაკუთრებით საშუალო სიდიდეები, როგორცაა ოჯახში ბავშვების საშუალო ფაქტობრივი, იდეალური, სასურველი და მოსალოდნელი რიცხვი, შობადობის საშუალო პროცენტული და ინტერგენტიკური ინტერვალები, ქორწინებაში შესვლის საშუალო ფაქტობრივი და იდეალური ასაკი და ა.შ. **ის, რომ ზემოთ ჩამოთვლილი მაჩვენებლები სტატისტიკური მაჩვენებლებია და არაფისში ეჭვს არ უნდა იწვევდეს**.

ამდენად, დემოგრაფიაში ძირითადი ინფორმაციული უზრუნველყოფა ხდება სტატისტიკის საშუალებით. დემოგრაფიის ძირითადი მეთოდი არის სტა-

ტიკის მეთოდი. სოციოლოგიური გამოკვლევის მასალები მუშავდება სტატისტიკის მეთოდით და გამოითვლება მოვლენების მახასიათებელი სტატისტიკურ მაჩვენებელთა სისტემა. ამ ჩამოთვლილს დავამატოთ ისიც, რომ **დემოგრაფიის ძირითადი ენა არის სტატისტიკის ენა**.

როგორც ჩანს, სიმართლესთან ძალიან ახლოს ვიყავი 1986 წელს, როდესაც ვწერდი: „იმდენად დიდია დემოგრაფიაში მოსახლეობის სტატისტიკის (ვიგულისხმობ დემოგრაფიული სტატისტიკის) როლი, რომ ზღვარი მათ შორის ზოგჯერ პირობით ხასიათს ატარებს“.

ამასთან უნდა გავითვალისწინოთ, რომ დემოგრაფიას დემოგრაფიულ სტატისტიკასთან აქვს საზიარო კვლევის საგანი, არ გააჩნია კვლევის საკუთარი მეთოდი – ასეთს წარმოადგენს სტატისტიკური და სოციოლოგიური მეთოდების კომპლექსი. დამოუკიდებელ მეცნიერებას უნდა ჰქონდეს კვლევის საკუთარი საგანი და მეთოდი.

და მაინც რის საფუძველზე ვაღიაროთ დემოგრაფია დამოუკიდებელ მეცნიერებად?

„წარმოადგენს რა სტატისტიკის ყველაზე უფლებს დარგს, დემოგრაფიულმა სტატისტიკამ თავისი მრავალსაუკუნოვანი განვითარების მანძილზე დააგროვა კვლევის იმდენი თეორიულ-მეთოდოლოგიური გამოცდილება და ემპირიული მასალა, რომ იმსახურებს დამოუკიდებლობას“. თუშეცა დემოგრაფია დემოგრაფიული სტატისტიკის გარეშე, როგორც მეცნიერება, ვერ შედგება.

შესაბამისად, დემოგრაფია წარმოადგენს სტატისტიკური მეცნიერების შემადგენლობაში არსებულ დამოუკიდებელ მეცნიერებას.